

Ada Lawleýs

Category: Kitapcy, Zenan şahsyýetler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ada Lawleýs ADA LAWLEÝS

Dünýä belli iňlis şahyry Jorj Baýronyň we Izabella Milbenkanyň az salymlyk dowam eden nikasyndan doglan ýeke-täk gyzy Awgusta Ada King 1815-nji ýylyň 10-njy dekabrynda dünýä inende oňa Awgusta Ada Baýron ady berilýär, emma kakasy onuň diňe Ada adynyň tutulmagyny makul hasaplapdyr.

Ada heniz bir aýlyk bäbbekä ejesi Lord Baýron bilen aýrylyşýar. Lord Baýron Angliýany terk edip, uzak wagtlap Ýewropa syýahata çykýar we gyzy bilen hiç hili gyzyklanmaýar. Şahyr sag aýagynyň kemisligi zerarly çagalygyndan bäri psihologik näsazlyklary başdan geçirensoň, Şweýsariýada we Gresiýa-da derdi hasam gozgaýar. Munuňam üstesine «ite bir sümek bergisi» bolan Baýron Gresiýada aradan çykýar. Adanyň sol wagt ýaňy dokuz ýaşy dolupdy.

Izabella Milbenka gyzyňyň matematika we logika bolan aýratyn zehininiň bardygyny duýup, onuň gelejekde progressiw adamlaryň biri bolup ýetişmegi üçin enelik aladasyny gaýgyrmadyr. Ol Uilýam Frennd, Uilýam King, Meri Somerwill ýaly XIX asyryň iň meşhur alymlarynyň elinde matematika we ylymyň beýleki ugurlary boýunça bilim alypdyr. Onuň iň soňky mugallymlarynyň biri-de matematikaçy we logikaçy alym Ogastes de Morgandyr. Heniz 13 ýaşly gyzygajazka uçýan enjam ýasap, onuň momental hasaplaryny işläp çykaran Ada 17 ýaşyny dolduranda eýýäm matematikadan töweregini haýrana goýýan ukyplary görkezipdir. Ylymyň matematika ugruna ömrüni bagyş edenem bolsa, belli fizikaçy Çarlz Uitston, ýazyjy Çarlz Dikkins, elektrohimiýanyň atasy hasaplanýan Maýkl Faradeý ýaly öňdebaryjy adamlar bilen dostluklu gatnaşyklary saklapdyr.

On dokuz ýaşanda arostokrat Uilýam Kinge durmuşa çykýar. 1838-nji ýylda King Lawleýsiň gersogy bolanam bolsa, bu derejä köplenç Ada Lawleýs mynasyp görnüpdir. Ada üç çaga dogransoň, belli bir wagta çenli mayematikadan uzaklaşýar.

1843-nji ýylda halypasy Meri Somerwill ony kompýuteriň düýbünü tutujylardan bolan Kembriž uniwersitetiniň matematika professory Çarlz Bebbij bilen tanyşdyrýar. Bu tanyşlyk onuň ylmy karýerasynda düýpli öwrülişik sepgidi bolýar.

Bebbij şol wagta çenli amala aşyrmagyň hemişe arzuwynda gezen äpet hasaplaýjy enjamlary baradaky tamamlanmadyk taslamalary bilen meşhurlyk gazanypdy.

Lawleýsiň hem edil Bebbijiňki ýaly geňsi hüý-häsiýetleri bolupdyr. Biri-biri bilen jyny jyňkyryşan alymyň Ada Lawleýs bilen dostlugy ömürbaky dowam edipdir. Bebbij ony häsiýetlendirende «Ol Jadygöý, jadygöýlük tilsimini ylymyň iň bir kesgitli ugruna aralaşdyrды we birnäçe erkek adamyň bäs gelip biljek güýji bilen dolap aldy» diýip, 1843-nji ýylda bolsa «Eger başarsaňyz bu dünýäni, dünýäniň dertlerini we birnäçe şarlattanlary ýatdan çykaryň. Bu ýalançyda sanlaryň jadygöý aýalyndan başga hemme zat wagtlaýyn...» diýip ýazypdyr. Ada Lawleýs Bebbijiň ilkinji bolup taýýarlan uzyn hasaplamalary ýalňyşsyz işläp çykaryan «Fark» hasaplaýjy enjamynyň esasynda «Analitik» atly täze taslamanyň üstünde işleýär. Deşik kartly işe giriziji ulgamly, differans motorynyň çarh goşulyp birleşdirilen geňsi «Analitik» enjamynyň işleýşi Lawleýsiň özüni-de haýrana goýýar. Bu enjam bug ýa-da el bilen işledilýän çarh bilen işledilip, diňe

hasaplamalary däl, eýsem başga çylşyrymly işleri-de ýerine ýetirip bilmäge ukyplydy. Enjam zerur halatynda ýerine ýetirilen şol bir işi gaýtalamak üçin yza dolap, makullaýjy we funksiýalary ýerine ýetirip bilýärdi, hatda onuň özüniň ady-da bardy. Bu enjam hiç wagt öndürilmedigem bolsa, onuň taslamasy häzirkizaman kompýuterleriniň binýady bolup hyzmat edipdir.

Ada Lawleýs italiýaly matematikaçy Luiji Federiko Menabreanyň «Analitik» enjamy hakyndaky makalasyny Angliýada çap etdirmek üçin iňlis diline terjime edipdir. Bebbij Lawleýsiň terjime eden makalasy diýeň ýarapdyr. Ol öz bellikleriniň makala goşulmagyny haýyş edipdir. Bellijiň bellikleri bilen göwrümi üç esse ulalan makalada hasaplaýyş usullaryndan söz açylypdyr. Bebbijiň «Analitik» enjamynyň hasaplaýjysy» makalasyna ýazan ilkinji algoritmi häzirkizaman kompýuterleriň ýazuw funksiýasynyň binýady hasaplanýar.

Makala#@ asyl nusgasyndan üç esse ululukda bolup, saz çalma, simwollaryň el bilen ýerine ýetirilmegi, enjamyň potensial funksiýalary ýaly gelejekde gazanyljak ösüşler öňden görüjilik bilen aýdylýar.

Bebbijiň we onuň kömekçileriniň öň hem bu enjam üçin taslama programmalary işläp taýýarlandygyna garamazdan, Lawleýsiň taýýarlan wersiýasy has jikme-jikligi we has artykmaçlygy bilen tapawutlanýar. Hut şonuň üçinem Ada ilkinji komýuter programmisti hasaplanýar. Bebbij Ada Lawleýsiň hasaplaýjy enjamy bilen orta goýan özboluşly oýlap tapysyna we matematiki ukybyna «telpek» goýupdyr.

Enjamyň ýerine ýetirjek her bir işi üçin dürli-dürli maglumatlardyr sanlar görkezilmelidi. Ada Lawleýs sanlary, harplary we simwollary aňladýan kodlary işläp taýýarlaýar. Kompýuter tehnologiýasynda yza öwrülme («loop», «cycle») funksiýasy kompýuter programmalarynyň aýrylmaz bölegidir. Yza öwrülmeleriň teoretiki binýadyny we bulary «Analitik» enjamy bilen ýerine ýetirmegiň usullaryny-da Ada Lawleýs işläp düzüpdir. Şol sanda «Analitik» enjamyň «Bernoulli» sanlaryny hasaplaýjy funksiýasyny döredip ilkinji algoritmiň düýbünü tutupdyr.

Alymlaryň käbiri Ada Lawleýsiň kompýuter ylmyna goşan goşantlarynyň gereginden artyk çişirilýändigini öňe sürýär we Bebbijiň kömegi bilen algoritmleri ýazan bolmaly diýip çaklaýar. Emma Bebbij öz ýatlamalarynda «Men Ada käbir maslahatlary berdim. Oňa wagty tygşytlamak üçin «Bernoulli»

sanlarynyň hasaplanyşy baradaky pikirlerimi ýazdym. Ýöne Ada maňa ýazan hatlarynda meniň gödek ýalňyşlyklarymy subut etdi» diýip Lawleýsiň özünden has öňde bolandygyna ünsi çekýär.

Ada Lawleýs çagalygyndan bäri ýarawsyzlygy, hroniki kelleagyrysy bolupdyr. Munuňam üstesine 15 ýaşynda ysmaz bolup, bir ýyldan soň zordan ýöräp başlapdyr. Gynansak-da, ol 1852-nji ýylda, bary-ýogy 36 ýaşyndaka rak keselinden aýňalybilmän aradan çykypdyr.

Ada Lawleýs Angliýada tä 1832-nji ýyla çenli aýal-gyzlaryň ylmy ýygňanşyklara gatnaşmaga rugsat berilmedik we ylmy makalalar bilen çykyş etmegiň hyýaly arzuwlygyna galan döwründe özüniň aýaldygyny bildirmejek bolup adynyň diňe baş harplaryny (A.A.B.) ulanyp kompýuter baradaky makalasyny ylmy žurnallaryň birinde çap etdiren ilkinji zenandyr.

Ada Lawleýsiň hormatyna onuň adyny ebedileşdirmek maksady bilen ilkinji programmirlýýji dilleriň birine «Ada» ady berildi. Her ýylyň oktýabr aýynyň ikinji penşenbesi bolsa «Ada Lawleýsiň günü» hökmünde bütindünýä aýal-gyzlarynyň ylymda, tehnologiýada, inženerçilik ugrunda we matematikada gazanan üstünlikleriniň bellenýän gününe öwürüldi.

Çarlz Bebbij pul ýetmezçiligi sebäpli «Analitik» enjamyny doly tamamlap bilmedigem bolsa, 1900-njy ýyllarda onuň «Fark» enjamynyň esasynda häzire çenli Londonyň Ylym muzeýinde saklanylyp gelinýän «Fark» enjamy ýasalady. Ada Lawleýsiň kompýuter ylmyna goşan goşantlary 1950-nji ýyllara çenli öwrenilmän gelindi.

1953-nji ýylda B.W.Bowden Ada Lawleýsiň ýazgylaryny we ylmy işlerini çap etdirdi. Netijede ilkinji kompýuter programmistiniň Ada Lawleýsdigi mälim boldy.

Ylym dünýäsinde mynasyp ornuny eýelän Lawleýsiň hormatyna 1979-njy ýylda ABŞ-nyň Goranmak ministrligi «ADA» atly programma dilini işläp düzdi. Bu dil biziň günlerimizde-de ulanylyp gelinýär.

1998-nji ýyldan bäri ýylyň-ýylyna Angiýanyň Kompýuter jemgyýeti (British Computer Society) Ada Lawleýs adyndaky medaly mynasyp eýelerine gowşuryp gelýär.

2008-nji ýylda kompýuter ugrundan okaýan zenan talyplary üçin Lawleýsiň adyny göterýän ýyllyk bäsleşik ýola goýuldy. Angliýada zenan talyplaryň okaýan Lawleýs kolleži-de (BCS Women Lovelace Colloquium) onuň adyny göterýär.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy. Zenan

şahsyýetler